

УДК 340.1+321

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2023-45-1-120-125>

**ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТІЇ:
ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ
В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Донченко А. Я., Петришин О. О.

**THE RULE OF LAW AS THE BASIS OF DEMOCRACY:
IMPLICATIONS FOR UKRAINE IN THE AGE
OF DIGITAL TRANSFORMATION**

Anastasiia Donchenko, Oleh Petryshyn

У статті здійснено аналіз окремих аспектів розуміння та тлумачення верховенства права як механізму забезпечення демократії. Встановлено, що сучасна доктрина верховенства права є достатньо сталою, однак зважаючи на стрімкий розвиток цифрових технологій, потребує трансформації задля відповідності вимогам сучасного інформаційного суспільства. Розглянуто наявні результати впровадження сучасних цифрових механізмів та інструментів у сфері правосуддя та публічного адміністрування в Україні. Надано пропозиції та рекомендації щодо можливих напрямів посилення інтеграції цифрових технологій у сферу державно-суспільних відносин для забезпечення належного рівня верховенства права.

***Ключові слова:** верховенство права; демократія; доступність правосуддя, цифрова трансформація; діджиталізація.*

Постановка проблеми. XXI століття характеризується швидким розвитком інтернету, цифрових технологій та штучного інтелекту – формуванням так званого «інформаційного суспільства». Вчені називають цей технологічний уклад постіндустріальною фазою або інформаційною революцією [1]. Що на нашу думку, з одного боку є ознаками позитивних змін та трансформації в усіх сферах суспільного життя, з іншого – викликами в площині регулювання та захисту окремих прав людини. Адже з розвитком технологій та під впливом цифрових трансформацій також збільшується кількість механізмів вдосконалення принципу верховенства права.

Класичну доктрину верховенства права було сформовано визнаними вченими, серед яких А. Дайсі, Ш. Монтеск'є. В українській юридичній науці увага досліджуваним питанням опосередковано приділялася такими науковцями як С. Головатий, О. Луців, О. Петришин, П. Рабінович. Однак, роботи останніх є загальнотеоретичними та не в повній мірі розкривають вплив цифрових трансформацій на цей принцип та його реалізацію.

Відтак, **метою статті** є проведення теоретико-правового аналізу принципу верховенства права як основи розвитку демократії в умовах впливу цифрових технологій шляхом розкриття його сутності, оцінки розвит-

ку цифрових технологій в сфері права та виявлення методів ефективізації правового регулювання з урахуванням особливостей функціонування інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Демократія як суспільне явище має багатовікову історію. Перш за все демократія (грец. *demokratij* - народовладдя, від *demos* - народ і *kratij* - влада) - форма суспільної організації, де влада належить народу, ідеологія якої базується на принципах рівності та свободи людей, що забезпечується їх активною участю у керівництві державними та громадськими справами [2].

Як зазначав давньогрецький мислитель Платон: «Там, де закон підкоряється якійсь іншій владі, не маючи своєї власної, там недалеко до падіння держави; але коли закон є господарем уряду, а уряд - його рабом, тоді становище дозволяє очікувати доброго, а люди мають усі блага, якими боги осипають державу» [3]. В сучасному розумінні його слова трансформуються у тезу «державна влада має обмежуватися законом».

Визнання принципу верховенства права в Україні засвідчує наявність сталих культурно-історичних зв'язків національної правової системи з європейською правовою доктриною та відображає євроінтеграційний напрям суспільно-правового розвитку. Термін «верховенство права», який походить з англійської мови та означає «панування права» [4], використовується для підкреслення важливості дотримання законів і правових принципів у будь-якій сфері діяльності.

Принцип верховенства права є важливою складовою національних та міжнародних правових систем, хоча науковці мають різні погляди щодо його тлумачення. Англійський конституціоналіст-теоретик А. Дайсі визначав верховенство права як принцип, який гарантує визнання найвищої цінності людської особи, її невідчужуваних прав та свобод, що є основою, а не наслідком права

країни, проголошуючи, що «Правила, що містяться в конституційному кодексі, є не джерелом, а наслідком прав осіб» [5].

Відповідно, верховенство права формує фундамент правової держави, обмежуючи владу шляхом надання пріоритету гідності та природним правам людини, яка є найвищою соціальною цінністю відповідно до конституцій більшості демократичних держав.

Сучасна юридична наука визначає верховенство права ключовим принципом, який встановлює орієнтири діяльності держави та забезпечує пріоритет прав і свобод людини та громадянина. При дослідженні прав людини і громадянина цей принцип вважається невід'ємною складовою частиною захисту їх прав. П. Рабінович тлумачить верховенство права як «всезагальну роль права у стосунках між усіма учасниками суспільного життя, у життєдіяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільностей, груп, об'єднань, усіх людей» [6].

У свою чергу, О. Петришин звертає увагу на тому, що «з часу свого виникнення ідея верховенства права розглядалася в контексті змістовних цінностей, характерних для демократичного суспільства» [7]. Виходячи з різних функціональних позицій, вчені наголошують, що принцип верховенства права є надважливим для панування права з огляду на цінності у демократичному суспільстві.

Безпосередньо уряд України визначає цей принцип, як «фундаментальний принцип, який передбачає рівність усіх і кожного перед законом та неминучість покарання за його порушення» та «принцип, який є основою для сталого розвитку суспільства та охоплює практично всі аспекти життя громадян України: від безпеки особистості, права власності та розв'язання конфліктів – до ефективної боротьби з корупцією» [8].

Реалізація принципу верховенства права в Україні, як і в інших демократичних

держав, має ряд особливостей. При формальному визнанні його інтегральності для функціонування вітчизняної правової системи (ст. 8 Конституції України) [9], через широту та складність практичної імплементації вимог такого принципу сьогодні зарано говорити про належний рівень його впровадження. В якості додаткових причин, що унеможливають належну реалізацію принципу верховенства права можна назвати недосконалість законодавства, корупцію в органах влади, та пов'язане із ними зловживання владою.

Недосконалість законодавства включає наявність широкого кола колізій, які виникли як наслідок непослідовності та порушення правил нормотворчої техніки при реалізації нормотворчих процедур та можуть негативно впливати на верховенство права через кілька основних напрямів:

- 1) призводити до непослідовності та неясності в інтерпретації та застосуванні законів;
- 2) ускладнювати процес вирішення судових справ, зокрема, через суперечності у нормах, що регулюють одні й ті ж питання;
- 3) надавати можливості для зловживання владою та корупції;
- 4) створювати умови, за яких деякі групи осіб можуть отримувати привілеї або пільги, порушуючи принцип рівності всіх громадян перед законом;
- 5) знижувати рівень довіри населення до правової системи, оскільки громадяни можуть сприймати закони як несправедливі або неефективні;
- 6) гальмувати проведення необхідних реформ, оскільки уряд та законодавчі органи можуть витрачати значний час на виправлення суперечностей та розробку нових норм, замість розв'язання актуальних проблем;
- 7) знижувати прозорість правової системи, що в свою чергу може підривати довіру громадян до установ та ускладнювати контроль з боку громадськості.

Високий рівень корупції не дає змогу в повній мірі реалізувати правосудний аспект

принципу верховенства права через кілька ключових механізмів:

- 1) недотримання законів
- 2) втрату довіри до установ;
- 3) нерівність перед законом;
- 4) слабкість судової системи;
- 5) несправедливе розподілення ресурсів;
- 6) сповільнення реформ;
- 7) економічні наслідки;
- 8) вплив на міжнародні відносини (корупція може підривати репутацію країни на міжнародній арені та ускладнювати співпрацю з іншими державами. Також вона може обмежувати доступ до міжнародних джерел фінансування, технічної допомоги та співпраці в різних сферах, оскільки інші країни можуть мати побоювання щодо корупції).

Сьогодні Україна розвиває одну з найбільш визнаних в усьому світі систему діджиталізації державно-суспільних відносин як додаткового інструментарія забезпечення верховенства права, тобто процесу впровадження цифрових технологій та інтернет-інструментів у сферу права з метою поліпшення якості надання юридичних послуг та забезпечення доступності правосуддя.

Інформатизація системи судочинства є однією зі складових Національної програми інформатизації України, яка має на меті вдосконалення судової системи шляхом впровадження сучасних технологій. Основними напрямками інформатизації в цій галузі є розробка мережевих технологій для органів судової влади, впровадження та покращення системи електронного документообігу, розробка автоматизованих систем для узагальнення судової практики та аналізу діяльності судів, створення сучасної телекомунікаційної структури для судів та створення єдиної судової бази даних. Всі ці заходи спрямовані на покращення якості та ефективності судочинства в Україні за допомогою сучасних інформаційних технологій.

Державною судовою адміністрацією України було розроблено концепцію, спрямовану на створення єдиної судової інфор-

маційної системи [10], яка забезпечує інформаційну та технологічну підтримку судочинства з дотриманням балансу між потребами суспільства та держави у вільному обміні інформацією та необхідними обмеженнями на її поширення.

В якості нагальних прикладів можна навести ряд проявів цифровізації як інструменту верховенства права в Україні, головною метою більшості можна вбачати підвищення ефективності судової системи та якості правосуддя, оскільки доступ до правосуддя – це один з аспектів доступу до демократичних інститутів і процесів:

1) Єдиний державний реєстр судових рішень. З 2018 року в Україні Єдиний державний реєстр судових рішень є централізованою базою даних, що містить інформацію про всі судові рішення в країні.

2) Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) [11] [12]. Проєкт зі створення ЄСІТС спочатку базувався на Естонській моделі, яка передбачала повну та одночасну цифровізацію усіх судових процесів.

3) Соціальна професійна мережа «Феміда». Онлайн-платформа, створена для об'єднання фахівців правової галузі в Україні. Мережа була створена з метою полегшити спілкування між юристами, адвокатами, суддями, прокурорами та іншими фахівцями правової сфери, сприяти обміну досвідом, вирішенню професійних питань та пропагуванню високих стандартів в сфері правосуддя.

4) Застосунок «Дія». Платформа «Дія» є інтернет-порталом, який надає доступ до електронних державних послуг та інформації, пов'язаної з роботою уряду та його органів.

Даний онлайн сервіс заслуговує додаткової уваги, оскільки з часом трансформувалася з простого цифрового заміника паперових документів в обришний електронний

канал надання адміністративних послуг. Головними перевагами платформи можна вказати:

1. Можливість доступу до послуг та інформації в будь-який час та з будь-якого місця з використанням комп'ютера або смартфона.

2. Зменшення витрат часу на отримання державних послуг внаслідок наявного онлайн-звернення та автоматизації процесів.

3. Сучасні технології захисту інформації, що забезпечує безпеку персональних даних користувачів.

4. Широта різноманітних державних послуг, включаючи оформлення паспортів, довідок, ліцензій, реєстрацію підприємств, реєстрацію автомобілів і т. ін.

Однак, повноцінна імплементація принципу верховенства права не обмежується виключно правосудним аспектом. Незважаючи на велику кількість переваг, верховенство права в цифровому світі також створює нові виклики, зокрема, потребує розробки та впровадження відповідних правових норм, що зачіпають свободу вираження поглядів, регулюють діяльність приватних структур (особливо корпорацій), а також забезпечують права людини, захист даних та боротьбу з кіберзлочинністю. Доступність персональних даних для користувачів відповідних систем також створює загрозу несанкціонованого доступу до них третіх осіб.

Висновок. Принцип верховенства права є невід'ємною складовою демократичної держави. У системі загальних принципів права принцип верховенства права має провідне, інтегральне, системоутворююче значення для розвитку правової держави та громадянського суспільства. Впровадження цифрових технологій у сферу державно-суспільних відносин дає позитивні результати, однак потребує комплексного підходу та належного впровадження з точки зору безпеки даних, поваги до приватності, доступності

для певних категорій громадян та ряду інших безпекових питань.

При наявному рівні інтеграції сучасних технологій у досліджувані процеси, все ще залишаються відкритими значна кількість додаткових можливостей усунення проблем на шляху до повноцінної реалізації принципу верховенства права з використанням сучасних технологій, адаптованих під вимоги цифрового, інформаційного суспільства, серед яких: 1) повноцінне електронне урядування (e-Government); 2) електронне голосування (e-Voting); 3) електронні медичні записи (EMR); 4) системи електронної реєстрації майна (e-Registry); 5) електронні освітні системи; 6) цифрове ідентифікування (Digital ID); 6) онлайн-приймальні урядових установ; 7) цифрова підтримка підприємництва та інші.

Література:

1. Опанасюк А.С. Третя та четверта технологічні революції. Текст наукової презентації. 2016. URL: <https://rcrs.sumdu.edu.ua/images/pic/new-4.pdf> (дата звернення 24.03.2023).
2. Демократія. Великий тлумачний словник сучасної мови – Заголовок зі сторінки. URL: <https://bit.ly/3ABvunY> (дата звернення 22.03.2023).
3. Платон і Арістотель про тиранію та верховенство права. Constitutional Rights Foundation – Заголовок зі сторінки. URL: <https://www.crf-usa.org/bill-of-rights-in-action/bria-26-1-plato-and-aristotle-on-tyranny-and-the-rule-of-law.html> (дата звернення 22.03.2023).
4. Верховенство права. Великий тлумачний словник сучасної мови – Заголовок зі сторінки. URL: <https://bit.ly/40UMsbn> (дата звернення 22.03.2023).
5. Дайсі А. Вступ до вчення про право Конституції. Анатомія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права. К., 2008. – с.515, 522, 527.
6. Рабінович П. М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. Х.: Право, 1997. 11 с.
7. Петришин О. В. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. Право України. 2010. № 3. С. 25.

8. Верховенство права та боротьба з корупцією. Кабінет Міністрів України – заголовок зі сторінки. URL: <https://bit.ly/41PbBWs> (дата звернення 22.03.2023).

9. Конституція України, від. 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 22.03.2023).

10. Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи. URL: <http://court.gov.ua/userfiles/concept.pdf> (дата звернення 22.03.2023).

11. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження ЄСІТС», Закон України від 27.04.2021 р. № 1416-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text> (дата звернення 24.03.2023).

12. «Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи», Рішення Вищої Ради Правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення 23.03.2023)

References:

1. Opnasiuk A.S. Tretia ta chetverta tekhnolohichni revoliutsii. Tekst naukovoi prezentatsii. 2016. URL: <https://rcrs.sumdu.edu.ua/images/pic/new-4.pdf> (data zvernennia 24.03.2023).
2. Demokratiiia. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi movy – Zaholovok zi storinky. URL: <https://bit.ly/3ABvunY> (data zvernennia 22.03.2023).
3. Platon i Aristotel pro tyraniiu ta verkhovenstvo prava. Constitutional Rights Foundation – Zaholovok zi storinky. URL: <https://www.crf-usa.org/bill-of-rights-in-action/bria-26-1-plato-and-aristotle-on-tyranny-and-the-rule-of-law.html> (data zvernennia 22.03.2023).
4. Verkhovenstvo prava. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi movy – Zaholovok zi storinky. URL: <https://bit.ly/40UMsbn> (data zvernennia 22.03.2023).
5. Daisi A. Vstup do vchennia pro pravo Konstytutsii. Anatomiiia liberalizmu. Polityko-pravnychi vchennia ta verkhovenstvo prava. K., 2008. – s.515, 522, 527.
6. Rabinovych P. M. Prava liudyny i hromadianyna v Konstytutsii Ukrainy (do interpretatsii vykhidnykh konstytutsiinykh polozhen) / P. M. Rabinovych. Kh.: Pravo, 1997. 11 s.

7. Petryshyn O. V. Verkhovenstvo prava v systemi pravovoho rehulivannia suspilnykh vidnosyn. *Pravo Ukrainy*. 2010. № 3. S. 25.

8. Verkhovenstvo prava ta borotba z koruptsiiei. Kabinet Ministriv Ukrainy – zaholovok zi storinky. URL: <https://bit.ly/41PbBW5> (data zvernennia 22.03.2023).

9. Konstytutsiia Ukrainy, vid. 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia 22.03.2023).

10. Kontsepsiia haluzevoi prohramy informatyzatsii sudiv zahalnoi yurysdyksii, inshykh orhaniv ta ustanov sudovoi systemy. URL: <http://court.gov.ua/userfiles/concept.pdf> (data zvernennia 22.03.2023).

11. «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo zabezpechennia poetapnoho vprovadzhennia YeSITS», Zakon Ukrainy vid 27.04.2021 r. № 1416-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1416-20#Text> (data zvernennia 24.03.2023).

12. «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy», Rishennia Vyshchoi Rady Pravosuddia vid 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (data zvernennia 23.03.2023)

Oleh Petryshyn, Anastasiia Donchenko. The rule of law as the basis of democracy: implications for Ukraine in the age of digital transformation. – Article.

The article examines various aspects of the perception and interpretation of the rule of law as a democratic safeguarding mechanism. The authors find that the modern rule of law doctrine is stable, but given the rapid development of digital technologies, it needs to be transformed to meet the needs of modern information society. This paper reviews existing results of implementation of modern digital mechanisms and tools in justice and public administration of Ukraine. The authors provide suggestions and recommendations on possible areas of strengthening the integration of digital technologies into the sphere of public affairs to ensure the appropriate level of the rule of law.

Keywords: rule of law; democracy; access to justice; digital transformation; digitalisation.

Авторська довідка:

Донченко Анастасія Ярославна – здобувачка вищої освіти І курсу ОС «бакалавр» Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого.

Петришин Олег Олександрович - кандидат юридичних наук, ст. дослідник, доцент кафедри теорії права НЮУ ім. Ярослава Мудрого, учений секретар НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, <https://orcid.org/0000-0002-6099-8832>.

Стаття надійшла до редакції: 26 травня 2023 р.